

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Ergashev Maqsud

Nukus davlat pedagogika instituti O'zbek adabiyoti kafedrası assistenti
E-mail: MaqsudErgashev@umail.uz
tel: 91 235 77 95

ISAJON SULTONNING "BILGA XOQON" ASARI MOTIVI, ROVIYLIKNING QO'LLANILISH O'RNI

Аnnotatsiya

Maqolada Yozuvchi Isajon Sultonning "Bilga xoqon" romanida erkinlikning buyukligi, asardagi timsollar mohiyatiga singdirilgan inson umrining qadr-qimmatini va bu g'oyalarni ifoda etishda ijodkorning motovi, roviylikning o'rni tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: motiv, roviylik, obraz, tarix, Tabg'ach, xalq, tafakkur, qullik.

МОТИВ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ИСАДЖАНА СУЛТАНА "БИЛГА ХАКАН", ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАССКАЗЧИКА

Аннотация

В статье анализируется величие свободы, ценность человеческой жизни, заложенная в символику произведения и мотив рассказчика в выражении этих идей в романе писателя Исаджона Султана "Бильга хакан".

Ключевые слова: мотив, рассказчик, образ, история, Табгач, народ, созерцание, рабство.

ISAJON SULTAN'S POETIC SKILL IN CREATING THE IMAGE OF HIZR IN "HAZRATI XIZR IZIDAN"

Annotation

The article analyzes the greatness of freedom in the novel "Bilga Khagan" by the writer Isajan Sultan, the value of human life embedded in the essence of the characters in the work, the creator's motive, the role of the narrator in expressing these ideas.

Keywords: motive, narrator, image, history, Tabgach, people, contemplation, slavery.

Kirish (Introduction). Yaqin-yaqingacha ilk madaniyat o'chog'i G'arbda, ya'ni Qadimgi Yunoniston va Rimda vujudga kelgan deb o'rganib kelingan. XIX asrga kelib esa bu qarashlar tubdan o'zgardi. Aynan shu davrda Mixxat sirlarining ochilishi aslida madaniyat Yunonistondan emas, Shummerlardan boshlanishini aniqlashdi. Buni biz Ameralim olim Samuel Kramerning "Tarix Shummerdan boshlanadi". [1.] degan tadqiqot kitobi dunyo yuzini Shummerlarga qaratishga majbur qilganligidan ko'rishimiz mumkin. Shu o'rinda bir savol tug'iladi, bizga Shummer xalqining nima aloqasi bor degan? So'nggi yillarda olimlar tomonidan tekshirishlar olib borilishi natijasida ko'pdan-ko'p yangi ma'lumotlar aniqlanmoqda.

"Toir Eftinning Rossiyada amalga oshirgan, O'zbekistonda chop etilgan "Shummerlar va Etrusklar – insoniyat tamadduni ibtidosidagi qadimiy turkiylar" deb nomlangan tadqiqoti so'ngi yillarda yaratilgan va ayni shu masalaga ko'p jihatdan oydinlik kiritishi mumkin...

2012-yilda Toshkentda o'zbek olimi Zoir Ziyotovning "Shumerlar va Turon qavmlari" degan kitobi nashr etildi. Kitob bejiz bunday nomlanmagan. Unda bashariyatga tamaddun eshiklarini ilk ochgan shumerlar bilan Turon qavmlari o'rtasidagi aloqaga ishora qilinmoqda". [2.7.]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). So'ngi yillardagi tadqiqotlar Turkiy xalqlarning paydo bo'lishi juda uzoq vaqtga borib taqalishini ilmiy asoslaydi. Muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Milliy

tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta'siri bo'lmaydi". [3.1] Turkiy xalqlarning buyuk ekanligini [O'zbekiston xalq yozuvchisi, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi](#), bir necha bor xalqaro mukofotlar sovrindori Isajon Sulton ijodi orqali ko'rib chiqamiz. Bugungi kunda biz o'zbek romanchiligida mukammal tarixiy asarlar yaratilganligini kamdan-kam hollarda uchratishimiz mumkin. Chunki, tarixiy roman yozish yozuvchidan juda katta mehnat talab qiladi.

“Raximjon Otauli qalamiga mansub “Bilga xoqon” dostonini nasrdagi Bilga xoqon obrazini yaratish yo‘lidagi ilk qadam bo‘lsa, Isajon Sultonning “Bilga xoqon” romani bu boradagi dadil qadam deya ta’kidlashga loyiqdir.” – degan edi, ustozimiz filologiya fanlari doktori, psfessor Dilmurod Quranov.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Yozuvchi Isajon Sultonning “Bilga Xoqon” romani turkiy xalqlarning o‘tmishi haqida guvohlik beradigan asosiy manbalardan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu roman yozilishidan maqsad, yozuvchining turkiy xalqlarning naqadar buyuk va boy tarixiy xalq ekanligini butun dunyoga ko‘rsatish bo‘lgan. Xalqni o‘zligini tiklab berishga bo‘lgan ishonch yozuvchi uchun asarning yozilishiga turtki bo‘lgan. Ya’ni motiv vazifasini o‘tagan.

“Motiv (motiv obraz) shakliy va mazmunij jihatlardan muayyan turg‘unlik kasb etgan, bir yoki bir necha ijodkorning asarlarida qaytarilib turishi bilan ularning ijodiy intilishlarini namoyon etib turuvchi obrazdir”. [4.78.]

Asarda qahramon Bilga xoqon bilan yelkama-yelka turgan obrazlar asar mohiyatini ochib berishga katta xizmat qilgan.

“Badiiy adabiyotda inson obrazini to‘laqonli yaratish, uni o‘quvchi ko‘z oldida konkret jonlantirish uchun xizmat qiladigan qator vositalar mavjud. Bularga muallif xarakteristikasi, portret, badiiy psixologizm, personaj nutqi kabi badiiy unsurlar kiradi”. [4.74.]

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Romandagi voqealar boshlanishi tog‘ridan-to‘g‘ri Bilga xoqon bilan bog‘lanib kelmasdan kichik-kichik guruhlardan boshlanadi. Bundan yozuvchining asosiy maqsadi tarqalib ketgan turkiy xalqlarning ayanchli ahvolda yashayotganligini ko‘rsatib bergan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Asar

boshlanishi qish faslidan ya'ni peyzaj tasviridan boshlanadi. Peyzaj (fr. paysage - joy, yurt) - adabiy asarda yaratiluvchi badiiy vokelikning muhim komponenti, vokealar kechuvchi ochik makon (yopik makon - interer) tasviri. [5.221.]

“Ko'gman tog'i etaglariga qish bola tashlagan, qor momoguldirak bilan yoqqan edi.

Yonma-yon ikki qo'nalg'aning kigiz to'sqichi ochilib, oldin bir er, so'ng yana bir er tashga chiqdi. Ikkisida tumog'ini bostirib, po'stin kiyib olgan ekan. Birining oti Ishbara yamtar edi, Yamtar deb kuchi tanasiga sig'mas alpni aytishadi. O'rta bo'yli, tumog'i ostidan kokili chiqib turgan kichkina yigitcha esa Bulut edi”. [6.11.]

Bu o'rinda biz mayda bo'lakka bo'linib ketgan turkiy xalqlarning bir bo'lagini ko'rishimiz mumkin. Yozuvchi asar boshlanishini bejizga qish faslidan boshlamagan, sababi qish faslida ozuqa kam va odamlar kun kechirishi juda qiyin ahvolda qolishgan bo'ladi. Asar ta'sirini oshirish maqsadida qahraton qishning qalin qor yog'gan vaqtini tanlagan. Kunning naqadar sovuqligini esa ikki qahramonning ham tomog'ini bostirib po'stin kiyishidan bilishimiz mumkin. Bu kunlarda ozuqaning yo'q ekanligini esa ikki qahramonning suhbatidan bilib olishimiz mumkin.

“– O'g'am, yaxshimisiz? – dedi Bulut yon o'tovdan chiqqan Ishbaraga. – Yiyishga birnimang bormi?

– Yo'q, – dedi Ishbara to'ng'illab.” [6.11.]

Bu voqealardan turkiy xalqlarning ayanchli ahvolga tushib qolganligini bilishimiz mumkin. Ya'ni yeyishga yemak topilmay och-nochor ahvolda qolishi. Birgina Bulut va Ishbara obrazlari orqali butun turkiy qabilalarning ayanchli holidan darak berib turmoqda. Xalqning ayanchli ahvolini Bulutning quyidagi so'zlaridan ham bilsak bo'ladi: “– Mol-qo'yni yeb bitirdik, – dedi Bulut. – Oshliq tugab bitti, et yo'q. Jo'jiqlar ochidan o'layotir...” [6.11.] Ahvol shu qadar og'irligini biz bu asarda bolalar ochidan o'layotganligidan ham bilamiz. Buning hammasiga qaramlik sababli ekanligini ko'rishimiz mumkin. Shunga o'xshash voqeani biz Muhammad Yusufning “Qora quyosh” dostonida ham ko'rishimiz mumkin:

“– Singling qani, bolam-ov?

– Singlim yotar chalajon.

- O‘g‘lim bo‘lgan, bolam-ov,
- Noniz bormi, onajon?!” [7.282.]

Bu ikki vaziyat ham bir-biriga juda o‘xshash. Sababi ikkisida ham boshqa bir xalqqa qaram ahvolda qolishi va ochlikdan qiynalayotganligi tasviri keltirilgan.

“Kishi o‘g‘li o‘lgani tug‘ilarmish...” [6.12.] Asarda keltirilgan jumla beixtiyor odamni o‘ylantirishga majbur qiladi. Ishbara tomonidan aytilgan Bilga xoqon so‘zida juda katta ma’no yashiringan. Sababi odam bolasi tug‘iladimi baribir kun kelib o‘ladi, qul bo‘lib ochlikda o‘lishdan ko‘ra, mardlarcha ozod bo‘lib jon bergan yaxshi degan ma’no kelib chiqadi.

“Bilga xoqon” romanida haqiqiy hayot jabhalari har tomonlama ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lib, unda Turkiy xalqlarning dushmani hisoblanmish Tabg‘ach elining naqadar hiylakor ekanligi va turkiy xalqlarning o‘zaro bir-biriga gij-gijlab urishtirib qo‘yishi tasvirlarini ham ko‘rishimiz mumkin. Asarning “Tabg‘ach o‘tmishi” qismida Tabg‘achning qanday paydo bo‘lishiga guvoh bo‘lamiz. “Chin kishisi avroqchi, oziqchi ekan. Turkiylarga yaltir-yultir narsalar, ipak matolar berib, qutqu bilan o‘ziga qaratdi...”

Chin budun debdiki, bizning o‘yimiz kuchli, barcha avroqni bilamiz. Turk budun yigitlari yovqur, qizlari etli, qoruvli. Chin budun bilan Turk budunni qovushtirsak, o‘yi o‘zg‘ir, o‘zi botir budun yaralgay. U bizning qulimiz, qo‘riqchimiz bo‘lgay.

Tabg‘ach shunday yaralibdi.” [6.53.] Quydagi misollardan biz Tabg‘ach ham asli Turkiy qavmlarga aloqadorligini bilishimiz mumkin. Ammo Tabg‘achlar o‘zlarini Turkiylardan ko‘ra Xitoyga yaqin olishgan. Natijada Chin budun orzu qilgan niyatiga erishgan. Yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, yozuvchi asar motivi sifatida xalqning o‘zligini tiklab berishga bo‘lgan ishonch deb olishiga o‘ziga yarasha sabablar bisyor. Bulardan biri xalqning o‘zligini yo‘qotishi natijasida Tabg‘achga qullikka tushishi va xalqning ochlikdan nobut bo‘layotganligini olishimiz mumkin. Shu o‘rinda yozuvchi Bilga xoqon nutqlari orqali xalqning o‘zligini anglashga yordam qilgan. Olomon Bilga xoqon so‘zlaridan ruhlangan holda o‘z erkini, milliyligini va eng muhimi o‘zligini anglab yetish uchun o‘zlarini uning qo‘llariga topshiradi. Asarning eng mukammal joylaridan biri xoqon so‘zlarini eshitgan ayollar o‘zligini anglash va erkini qo‘lga

kiritish maqsadida o‘z erlarini urushga yuborayotgan tasviri orqali ko‘rishimiz mumkin:

“Xotinlar erlarini o‘limga yo‘llashardi. Biroq hech yerdan yig‘i-sig‘i, oh-voh chiqmasdi.

Qo‘zg‘alayotgan cherik orasidagi El Bo‘g‘u to‘pdan ayrilib xotinlar yoniga keldida, ot ustida turib:

– O‘lsam yig‘larsan? – dedi yuzini tirish bosgan, munkaygan xotiniga.

– Bo‘lar bo‘lmas so‘zlama! – dedi xotin. – Seni o‘lgani yubormayapman, g‘alaba qozongani yuboryapman. O‘lsang, o‘g‘il-qizlaringni, kelinlaringni ko‘ziga qanday qaraysan?” [6.36.]

Yuqoridagi misollar orqali Turkiy xalqlarning o‘z erkiga erishishga qanchalar tashna ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Asarda yozuvchi Bilga xoqon obrazi orqali xalqni birdamlikka chorlagan obrazni gavdalatirgan desak o‘rinli bo‘ladi.

Yozuvchi asarda asosiy roviy qilib El Bo‘g‘u obrazini tanlagan. Buni biz bir necha o‘rinlarda ko‘rishimiz mumkin. Xususan, har bir narsa haqida uning tilidan hikoya qilinadi. Shu o‘rinda nega aynan El Bo‘g‘u obrazini tanlagan degan savol tug‘ilishi tabiiy. Sababi ulusdagi eng oqil odam bo‘libgina qolmasdan, uning yozuvini o‘qib, yoza oladigan yagona shaxs va oqil edi. Turkiy xalqlarning mashhur dostonlari bo‘lmish “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” va boshqa dostonlarni ham asarda aynan El Bo‘g‘u tilidan keltirib o‘tadi. Yuqoridagi Tabg‘achning o‘tmishi haqidagi fikrlarni ham aynan El Bo‘g‘u tilidan ekanligi fikrimizni dalili ekanligini ko‘rsatadi. Shu o‘rinda Turkiy qavmlarning paydo bo‘lishi haqida ham to‘xtalib fikrimiz o‘rinli ekanligini bildirib o‘tsak.

“El Bo‘g‘uning cho‘pchaklarini cho‘liq-jo‘jiq angrayib eshitib o‘tiraverishdi...

Qachonlardir Ko‘k Tangri yer yuzini suvga bostirgan ekan. Bir qancha kishi cho‘kmasdan, eson qolibdi. So‘ng suvni yer yutib, quritibdi. Qurigach, u kishi quriqqa tushibdi. Uning uchta o‘g‘li bor ekan. Biri quloqsiz, o‘zinigina o‘ylar ekan. Ikkinchisi bunga ko‘nmasa-da, indamas ekan. Yana biri bo‘lsa ardoqlar ekan. O‘sha otasini ardoqlagan o‘g‘ildan siz tarqaldingiz, debdi...

U o‘g‘ilning oti Turk ekan. Turk o‘g‘lon o‘lgunicha otasining yumushini qilibdi, ota o‘tgach esa ulusi bilan yura-yura shu yoqlargacha kelibdi.” [6.77.]

Bu misollar orqali biz ikki narsaga guvoh bo‘lishimiz mumkin:

Birinchidan: Turk xalqining qadimiy va buyuk xalq ekanligiga guvoh bo‘lsak;

Ikkinchidan: ota-onasiga sadoqatli va mehribon ekanligini bilishimiz mumkin.

Darhaqiqat, Turkiy xalqlarning ota-onasini hurmat qilishi qon-qoniga singib ketgan. Buni yana bir misol bilan ham ko‘rishimiz mumkin.

“To‘yqisdan O‘n o‘q ichidan munkillagan bir aba chiqib kelaverdi. Son-sanoqsiz qo‘shin qarshisida qaddi yoyday egik, bir o‘zi edi. Ikkala budun-da tek turardi...”

Tizilib qoni qaynagan, erlari-yu otlarining og‘zidan hovuri chiqib turgan qo‘shin oldida cho‘l qushiday ko‘rindi. Ularning o‘rtasiga yetib kelib, shunqorday tizilgan otliqlar ko‘z o‘ngida yerga bir nimani tashladi.

– I-ya! – dedi Ishbara hang-mang bo‘lib.

– Nima qildi? – deb so‘radi Bulut

– Hay yoziq, – dedi Ishbara. – Endi urush bo‘lmaydi.” [6.77.]

Turkiy xalqlarda shunday qonun bor ediki, agar urush to‘g‘rilikcha bitmasa bir urug‘ vakillari bir-biri bilan kelisholmasa, yoshi ulug‘ ayollar o‘rtaga turib boshidagi yopinchi‘ini yerga tashlar edi. Buni bosib o‘tgani birorta bahodir botina ololmasdi. Buni yuqoridagi fikrlarimiz dalili desak bo‘ladi. Asar tarkibida ota-onaga bo‘lgan hurmatni juda ko‘p o‘rinlarda ko‘rishimiz mumkin. Bilga xoqon tuzga “Yasa”dagi bitta jumla bilan ham ko‘rsatsak bo‘ladi:

“– Ota-enaga, dadaga bosh egilgaydir”. [6.117.]

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa qilib aytganda, “Biga xoqon“ romanining tub mohiyatini anglash uchun, avvalo, yozuvchi nima demoqchi ekanligiga e‘tibor berish lozim. Yozuvchi “Bilga xoqon” romani orqali Turkiy xalqlarning o‘tmishini chiroyli usul bilan yoritib bergan. Asar tarixiy faktlar, ya‘ni tosh bitiklar asosida yaratilganligi, uning ishonchli manba ekanligidan dalolat bermoqda.

Asar yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek faqatgina Turkiy xalqlarning o‘tmishini yoritib berish bilan chegaralanib qolmasdan, milliy urf-odatlar, an‘analar va qadriyatlar

haqida xabar beruvchi manba ekanligini ham ko‘rishimiz mumkin. Yozuvchining asarda keltirgan ota-onaga mehr oqibatli bo‘lish haqidagi qarashlarini hammamiz uchun dasturi amal vazifasini o‘taydi deb hech ikkilanmasdan ayta olaman.

Tom ma‘noda bu asarni Turkiy xalqlarning o‘tmishi, milliy ufr-odatlar va an‘analaridan darak beruvchi eng ishonarli badiiy asar desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. История начинается в Шумере. – Москва: Ноука, 1991
2. Hamdamov U., Qosimov A. Jahon adabiyoti. Toshkent. “Barkamol fayz mediya”. 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 19-yanvar kuni ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha nutqidan.
4. Dilmurod Quronov. “Adabiyotshunoslikka kirish”. Toshkent. “Noshir”. 2019
5. Дилмурод Қуроноф. “Адабиётшунослик луғати”. Тошкент. «Akademnashr». 2013.
6. Исажон Султон. Билга хоқон. Тошкент. “Factor books”. 2022.
7. Муҳаммад Юсуф. Сайланма. Тошкент. “Шарқ”. 2007.
8. Ёқубов И. Бадий-эстетик сўз сеҳри. Тошкент, “Fan va texnologiya”, 2011.
9. Султонова Н. Исажон Султон романларида бадий компонентлар модификацияси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори [PhD] диссертацияси автореферати. Қарши. 2020